

Propaganda u Hitlerovoj nacističkoj Njemačkoj i Staljinovom Sovjetskom Savezu

---

Frank, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:402262>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-24**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Maja Frank

**PROPAGANDA U HITLEROVOJ NACISTIČKOJ
NJEMAČKOJ I STALJINOVOM SOVJETSKOM
SAVEZU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

**PROPAGANDA U HITLEROVOJ NACISTIČKOJ
NJEMAČKOJ I STALJINOVOM SOVJETSKOM
SAVEZU**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Davor Boban

Studentica: Maja Frank

Zagreb
Rujan, 2017.

Zagreb, 2017.

Izjavljujem da sam diplomski rad *Propaganda u Hitlerovoj nacističkoj Njemačkoj i Staljinovom Sovjetskom Savezu*, koji sam predala na ocjenu mentoru doc.dr.sc. Davoru Bobanu, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu.

Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekla ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Maja Frank

Sadržaj

POPIS KRATICA	5
1. UVOD	6
2. NACISTIČKA NJEMAČKA.....	7
2.1. Uspon totalitarizma	7
2.2. Obilježja propagande u nacističkoj Njemačkoj.....	10
2.3. Nacistička propaganda u medijima	14
3. SOVJETSKI SAVEZ	18
3.1. Uspon totalitarizma	18
3.2. Obilježja propagande u Sovjetskom Savezu.....	21
3.3. Sovjetska propaganda u medijima	26
4. USPOREDBA PROPAGANDE U NACISTIČKOJ NJEMAČKOJ I SOVJETSKOM SAVEZU	29
5. ZAKLJUČAK.....	31
6. LITERATURA.....	33
7. SAŽETAK.....	36

POPIS KRATICA

NSDAP	Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka
SA	Jurišni odred
SS	Oružani zaštitni odred
UFA	Universum film Aktiengesellschaft

1. UVOD

Prema Anić- Goldsteinovom rječniku, propaganda označava „organizirano širenje usmenim ili pismenim putem ideja radi javnog mišljenja i ostvarivanja planiranih ciljeva; drugim riječima- promidžba“ (Skočilić, 2007: 31). Četiri su moguća načina upotrebe propagande: negativna, sveprisutnost, izjednačavanje propagande i obrazovanja te propaganda kao tehnologija (Šiber, 1992: 6). Politička propaganda sama po sebi nije niti dobra ni loša, nju definiraju kao takvu ciljevi kojima ona služi i vjerojatno je to razlog zbog kojeg je, nakon završetka Drugog svjetskog rata, propaganda je dobila isključivo negativno značenje (Šiber, 1992: 5-9). Krajnji cilj propagande je ovladavanje javnim diskursom s ciljem legitimiranja političke vladavine, tvrdi Cipek (Cipek, 2009: 95).

Propaganda je karakteristična za totalitarne režime jer u njima vladajuća stranka dolazi na vlast koristeći teror, stoga ustavna vladavina i sloboda mišljenja nemaju previše smisla. Zbog toga se u totalitarnim režimima poseže za propagandom kako bi se pridobili sljedbenici i kako bi vladini potezi izgledali uvjerljivo. Kako raste kontrola vlasti nad narodom, tako propagandu polako zamjenjuje indoktrinacija. Propaganda će se nastaviti kao sredstvo komunikacije s netotalitarnim svijetom kako bi prikrili razmjere svojeg terora i opravdali svoje čine (Arendt, 1998: 349-354).

U fokusu ovog rada nalazi se propaganda u Hitlerovoj nacističkoj Njemačkoj i Staljinovom Sovjetskom Savezu. Opisuju se političke pozadine koje su dovele do uspona totalitarizma u spomenute dvije države i svrhe u koje su ta dva režima koristila propagandu. Cilj rada je pokazati razliku u propagandi u Hitlerovom i Staljinovom režimu.

U radu se polazi od hipoteze da je propaganda u nacističkoj Njemačkoj bila agresivnija jer je pozivala na rat i istrebljenje jedne rase. Propaganda je najvećim dijelom bila umjerena protiv Židova, koje su proglasili krivima za ishod Prvog svjetskog rata i boljševičku revoluciju, i Slavena, boljševika, Roma i ostalih nearijevskih skupina, stoga ih se sve treba istrijebiti. S druge strane, Staljinova propaganda bila je više usmjerena na obračunavanje s političkim neistomišljenicima i mobilizaciju naroda za rat, ali se broj žrtava također broji u milijunima.

Rad se sastoji od uvoda, tri poglavlja i zaključka. U prvom poglavlju opisan će se način na koji NSDAP dolazi na vlast i zatim kako koristi propagandu kako bi ostvarila svoje ciljeve. U drugom poglavlju se opisuje Staljinov put do vlasti u Sovjetskom Savezu i razlozi iz kojih on

koristi propagandu. Treće poglavlje je usporedba propagande u spomenuta dva režima. Posljednje poglavlje je zaključak.

2. NACISTIČKA NJEMAČKA

2.1. *Uspon totalitarizma*

Njemačka je iz Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) izašla na strani gubitnika i nametnuti su joj mirovni ugovori koji su se uvelike odrazili na političku i financijsku situaciju države. Mirovnim ugovorom je Njemačka izgubila dio teritorija, a vojska je razoružana što je dovelo do podjele među konzervativcima nezadovoljnim takvim ishodom i Republikom, koja je ratificirala nametnuti sporazum (Shirer, 1977a: 111). Loša politička situacija se odrazila uvelike i na privrednu situaciju jer je njemačka marka počela uvelike opadati i u konačnici uzrokovala inflaciju koja je uzela maha 1923. godine (Shirer, 1977a: 111-118). Milijuni Nijemaca oskudijevali su u namirnicama, a inflacija nije donosila nadu da će se situacija uskoro popraviti.

U narodu su se počeli širiti komentari da je za nastalu lošu situaciju kriva vlast koja je potpisala i ratificirala mirovni sporazum i da bi bilo bolje da na vlast dođe osoba koja će vladati „čeličnom rukom“ i izbaviti ih iz nastale situacije, a Adolf Hitler, koji iste godine preuzima čelništvo Nacionalsocijalističke njemačke radničke stranke (NSDAP), bio je spreman preuzeti na sebe tu ulogu (Shirer, 1977a: 88). NSDAP je u to vrijeme povećavala broj članova doslovno svakodnevno, ali i dalje je ostala mala stranka i nije se moglo govoriti o stranci dovoljno snažnoj da sruši Republiku. U Bavarskoj, gdje je sjedište spomenute stranke, ona nije bila dovoljno značajan pokret, a ostatku Njemačke je bila potpuna nepoznanica (Shirer, 1977a: 118). Ranije te godine odnosi republičke vlade i države Bavorske pogoršali su se uslijed nezadovoljstva Bavaraca uvjetima plaćanja ratnih reparacija i 26. rujna 1923. godine bavarski kabinet proglašava izvanredno stanje te uspostavlja diktatorski trijumvirat koji su sačinjavali državni komesar izvršne vlasti u Bavarskoj Gustav Ritter von Kahr, zapovjednik Reichswehra u Bavarskoj Otto von Lossow i šef državne policije pukovnik Hans Ritter von Seisser (Shirer, 1977a: 120). Osmog studenog 1923. godine trijumvirat je prisustvovao na skupu privrednih organizacija u pivnici u jugoistočnom dijelu Münchena. S obzirom na to da je trojka imala za plan odcjepljenje Bavorske od Reicha, a to je ideja kojoj se Hitler žestoko protivio jer je imao viziju o jakom, nacionalističkom i ujedinjenom Reichu, Hitler je odlučio prisiliti trijumvirat da postupaju po njegovim naredbama. Stoga su članovi paravojne organizacije unutar Nacionalsocijalističke njemačke radničke stranke (SA) pod

Hitlerovim vodstvom organizirali pivočki puč (Shirer, 1977a: 125). Puč nije završio onako kako se Hitler nadao, većina pobunjeničkih vođa, uključujući i njega je uhićena i čekala je suđenje, a stranka je raspuštena. Hitler je već tijekom suđenja započeo s nacističkom propagandom i time pridobio veliku pažnju tiska, ali i porotnika koji su zagovarali da ga se osudi na što manju kaznu iako je njemački zakon za njegov čin nalagao doživotni zatvor. Naposljetku je osuđen na pet godina zatvora, ali je već nakon devet mjeseci, 20. prosinca 1924. godine, pušten na slobodu (Shirer, 1977a: 134-137).

Služeći kaznu, počeo je Rudolfu Hessu diktirati poglavlja svoje knjige koja je kasnije objavljena pod nazivom „Mein Kampf“. U konfuzno napisanoj knjizi Hitler je iznio svoje zamisli o raznim temama poput kulture, filma, kazališta, braka, seksa, prostitucije, spolnih bolesti i tako dalje (Shirer, 1977a: 141). Isto tako, u njoj su i ideje koje su puno važnije za razvoj daljnjih događaja poput onih o tome kako bi Njemačka trebala biti ustrojena. Ukazao je na potrebu da ju se vrati na staru slavu i stvori se država koja obuhvaća sve čistokrvne Nijemce i izvan njezinih trenutnih granica. Govoreći o širenju izvan granica, dolazimo do problema životnog prostora za Nijemce („Lebensraum“) za koji je on smatrao da je trenutno nedostatan za cijeli narod i da će im stoga drugi narodi morati ustupiti dijelove svog teritorija. Jasno je izložio ideju od nadmoćnosti arijevske rase kojima su pripadali Nijemci, a nadmoć su dobili tako što su gazili druge narode. Arijevska rasa se ne treba miješati s drugim rasama, a posebice ne sa Židovima i Slavenima (Shirer, 1977a: 144-148). Slavene se može iskoristiti kao robovsku radnu snagu, ali njihova kultura mora biti uništena i treba im se uskratiti mogućnost daljnjeg školovanja, a Židovi moraju biti potpuno istrijebljeni iz Europe (Shirer, 1977b: 7). Upravo je u tom pravcu bila usmjerena čitava propaganda kasnije uspostavljenog Trećeg Reicha.

Po izlasku iz zatvora krajem 1924. godine, Hitler nastavlja sa svojim planom preuzimanja vlasti, pa je započeo s ponovnim oživljavanjem stranke. Naum mu je bio uspostaviti do tada nevidenu stranačku strukturu, a ideja je urodila plodom jer je članstvo stranke raslo iz godine u godinu. Na masovnom skupu u Munchenu 27. veljače 1925. i službeno je obnovljena NSDAP, a njezin ogranak je uspostavljen i u Berlinu (Shirer, 1977a: 187-193). Uspon stranke započinje već na izborima 1930. godine, kada NSDAP osvaja 107 mjesta u Reichstagu i postaje druga stranka države (Shirer, 1977a: 212). Na putu do osvajanja vlasti bilo je potrebno pridobiti glasove vojske i svijeta krupnih industrijalaca i financijera koji su predstavljali dva stupa nacije. Do kraja 1931. godine, Hitler je uz pomoć Strassera, Röhma, Göringa, Goebbelsa i Fricka imao na svojoj strani dva stupa nacije, a ista skupina ljudi krenula je s

njime u borbu za vlast (Shirer, 1977a: 222). Za iduću godinu bili su planirani ponovni izbori, a nacisti su odlučili pripremiti neviđeni propagandni program. Po gradu su bili polijepljeni drečavi plakati s nacističkim simbolima, podijelili su milijune letaka, na dan su održali više od 3000 mitinga po cijeloj državi, a uveli su i inovaciju u pogledu filmova i gramofonskih ploča koje su bile emitirane preko zvučnika na kamionima koji su kružili gradovima. I tada je ishod glasovanja čak i nakon drugog kruga pokazao da je Hitlerova stranka druga u državi (Shirer, 1977a: 238-240).

Bilo je to burno vrijeme za njemačku politiku jer su zakazani novi izbori već za 1932. godinu. Tada je, konačno, Hitler dočekao svoj trenutak. 31. srpnja 1932. godine NSDAP na čelu s Adolfom Hitlerom osvaja 230 od 608 mjesta u Reichstagu i time odnosi nadmoćnu pobjedu (Shirer, 1977a: 249). Ipak, ni to nije bilo dovoljno da se konsolidira vlast. S obzirom na to da su predstavnici stare vlasti i zastupnici ostalih stranka zahtijevali da se novi kabinet pridržava svih ustavnih odredbi, Hitler zaključuje kako treba raspisati nove izbore, a kao izliku koristi nemoguće zahtjeve koje se postavljaju pred njegov kabinet. Takav ishod događaja posebice je razveselio Goebbelsa koji zaključuje da stranci za ove izbore konačno neće manjkati novca za dobru kampanju, a dodatan plus je i što će se moći koristiti svim državnim sredstvima (Shirer, 1977a: 280). Predsjednik Paul von Hindenburg raspisuje nove izbore koji su se održali 3. ožujka 1933. godine, a na njima Hitlerova stranka osvaja većinu, ali nedostatnu. Naime, za promjenu Ustava koja bi mu dala neograničenu zakonodavnu vlast, bila je potrebna dvotrećinska većina. Nakon pažljivo osmišljene geste pažnje prema dotadašnjem predsjedniku Njemačke Hindenburgu, 23. ožujka izglasan je Zakon o punomoći prema kojemu je od tada kancelar umjesto Reichstaga donosio zakone, nadzirao proračun, odobravao ugovore sa stranim državama i predlagao ustavne amandmane. Drugim riječima, taj je zakon predstavljao zakonsku osnovu za Hitlerovu diktaturu. Shirer je metaforički opisao kraj parlamenta riječima: „Parlament je predao svoju ustavnu vlast Hitleru i time počinio samoubojstvo, premda je njegov balzamirani leš sačuvan sve do kraja Trećeg Reicha“ (Shirer, 1977a: 288-292).

Imenovanje Hitlera za kancelara je označilo uspon totalitarizma u Njemačkoj, a da bi se moglo govoriti o totalitarnoj državi bilo je bitno da se ispune još neki preduvjeti. Prvi korak je napravljen tek četrnaest dana nakon izglasavanja Zakona o punomoći kada su oduzete posebne ovlasti pokrajinskih država da zadrže pravo na vlastitu vladu i zamijenjene su nacističkim režimom (Shirer, 1977a: 293). Uslijedila je zabrana svih političkih stranaka osim NSDAP-a, a ubrzo nakon toga i svih građanskih stranaka, a svatko tko pokuša održati neku od

zabranjenih stranaka ili osnovati novu bit će osuđen na zatvorsku ili veću kaznu. Time je Njemačka zadobila sve karakteristike jednostranačke totalitarne države. Preostala je zabrana svih sindikata, njihova imovina je zaplijenjena, a vođe su uhićene, fizički zlostavljane i poslone u koncentracijske logore. Unatoč obećanju radnicima da će njihova prava biti zaštićena pa čak i unaprijeđena, Hitler je nekoliko tjedana kasnije objavio Zakon o zabrani kolektivnih ugovora čime im je onemogućio štrajkove. Među njemačke građane uvukao se strah jer su SA odredi „harali“ ulicama premlaćujući pa čak i ubijajući koga žele, a policija i suci su bili zastrašeni i nemoćni. Država je bila potpuno centralizirana (Shirer, 1977a: 294-297). Hitlerova potpuna diktatura je uspostavljena 2. kolovoza 1934. godine kada umire predsjednik Njemačke Hindenburg. Svi vojnici i časnici oružanih snaga prisiljeni su položiti zakletvu vjernosti njemu osobno priznajući ga za najvišu zakonitu vlast u zemlji (Shirer, 1977a: 326-327).

2.2. Obilježja propagande u nacističkoj Njemačkoj

Kako bi postavio temelje za svoju propagandu, Hitler se koristio teorijom o psihologiji masa Gustava Le Bona koju je iznio u svojoj knjizi „Mein Kampf“, a svoju je inspiraciju pronašao u bečkom gradonačelniku Karlu Luegeru i britanskoj ratnoj propagandi za vrijeme Prvog svjetskog rata. Hitlerove zamisli, Joseph Goebbels je provodio u djelo (Cipek, 2009: 94-97). Upravo je on uz Hitlera, ključna osoba koja je oblikovala nacističku propagandu.

Goebbels je postao Reichov ministar narodnog prosvjećenja i propagande u ožujku 1933. godine, a njegovo ministarstvo je odigralo ključnu ulogu u mobilizaciji naroda za rat (Waddington, 2007: 575). Kao ministar propagande imao je dvije zadaće: da se pobrine da nitko ne vidi ili ne pročita nešto što bi moglo naštetiti slici NSADP-a kakvu su oni htjeli da javnost ima te da su nacistička stajališta predstavljena tako dobro i uvjerljivo da nitko ne posumnja u njih. Da bi izvršio te zadatke morao je usko surađivati s SS-om i Gestapom koji su bili zaduženi da pronađu i „uklone“ osobe koje su proizvodile članke nepodobne za nacističku stranku, te Albertom Speerom koji je bio Goebbelsov pomagač kada je trebalo organizirati javne prikaze u propagandne svrhe (*Propaganda in Nazi Germany*). Teško je povjerovati da jedna osoba zbog svoje životne priče može snositi veliku odgovornost za smrt i patnju milijuna ljudi, a upravo je to bio slučaj s Goebbelсом. Čitav život je patio od kompleksa inferiornosti te je stoga razvio osjećaje prijezira prema cijelom ljudskom rodu, a posebice prema Židovima i svemu što je predstavljalo inteligenciju. To se pokazalo kao

iznimno bitna karakteristika jer je po takvim idealima on pokušao skrojiti i čitavu njemačku naciju (Brščić, 2005: 98).

Nacistička propaganda bila je pomno razrađena i kao takva se mogla jasno podijeliti u četiri najvažnije skupine tema. Prva je nacionalno jedinstvo koje se temelji na principu „zajednica ispred pojedinca“; druga je potreba za rasnom čistoćom; treća je mržnja prema neprijateljima koja je usmjerena najviše na Židove i boljševike; i četvrta karakteristika je karizmatični vođa (Welch, 2004: 217). Analizom navedenih skupina tema steći ćemo najbolji uvid u karakteristike nacističke propagande.

Prve tri karakteristike nacističke propagande usko su povezane i jasno je vidljiva gradacija mržnje koja kreće s nacionalnim jedinstvom, s pokušajem da pojedinac prestane stavljati sebe na prvo mjesto, već da boljitak zajednice postane važniji od ijednog pojedinca, a završava s pokušajem fizičke likvidacije jedne cijele rase (Welch, 2004: 214). Do stvaranja nove zajednice, takozvanog „Volksgemeinschafta“ (narodna zajednica) krenulo se uzimajući u obzir već opisanu katastrofalnu ekonomsku situaciju u kojoj se nalazila Njemačka u vrijeme Hitlerova dolaska na vlast. On je odlučio da se cijene hrane ne smiju podizati kako se ne bi naštetilo popularnosti režima. Povezanost političke osjetljivosti i mišljenja javnosti je općepoznati fenomen, a njega je Hitler bio itekako svjestan i bitno je napomenuti kako je uzimao u obzir jedino mišljenje članova „Volksgemeinschaftom“ kojemu su pripadali samo čistokrvni Nijemci (Welch, 2004: 216). Da bi se takva zajednica postigla, svi stanovnici države su morali prihvatiti određena pravila ponašanja, a oni koji se nisu mogli ili nisu htjeli prihvatiti određene norme morali su biti eliminirani. Joseph Goebbels je bio odlučan da se provede u djelo Hitlerova ideja o nacionalno homogenoj državi. On je zaključio da se zajednicu treba modelirati pomoću propagande jer su politička pitanja ionako takve naravi da narod ne može razumjeti tu složenost. Nacionalno jedinstvo se može postići tako da se pokuša doprijeti do osjećaja naroda, a ne do njihovog razuma, a to je najlakše postići kroz propagandu (Cipek, 2009: 97). S obzirom na to da je vlast ukinula sindikate pri čemu su radnici izgubili određena građanska i radnička prava, vlast im je pokušala nadomjestiti gubitke ispunjavajući ih emocijama poput ponosa i patriotizma. Opet je ključnu ulogu odigrala propaganda jer su se koristile parole poput „Rad oslobađa“ i „Rad oplemenjuje“ kako bi pojedinac, odnosno radnik, podigao svoj status za dobro zajednice. Uvedena je i zamjena za socijalističku verziju slavljenja radničke klase: „Nacionalni dan rada“ kada bi radnici i poslodavci stupali u paradama kroz Njemačku i slušali Hitlerove govore. Također se pokušalo utjecati na poslodavce da stvore što bolje radne uvjete za svoje zaposlenike pa su

propagandne kampanje sadržavale slogane poput: „Borba protiv buke“ i „Dobra ventilacija na radnom mjestu“. Svrha svih navedenih kampanja je bila stvaranje što boljeg „Volksgemeinschafta“ (Welch, 2004: 221-223). Ukoliko je vlast smatrala da pojedina osoba ne čini dobro za svoju zajednicu ili da ima kriva uvjerenja čime šteti „Volksgemeinschaftu“ ona bi bila poslana u radni logor gdje bi se kroz teški rad imala priliku iskupiti za svoje „grijehe“, a nakon toga bi bila puštena i slobodna postati ravnopravni član zajednice (Moore, 2010: 660).

Spominjući eliminaciju svih nepodobnih članova njemačke zajednice dolazimo do druge karakteristike, a to je rasna čistoća. Nepodobnima su prvenstveno označeni Židovi, Slaveni i boljševici, ali i politički neistomišljenici. Naravno, treba naglasiti da su do kraja Trećeg Reicha najvećim neprijateljima proklamirani upravo Židovi. Plan o rasnoj čistoći države jasno je iznesen 1935. godine kada vlada donosi Nirnberške rasne zakone koji su imali za cilj transformaciju društva u militarističko-industrijski sustav. Taj se sustav zasnivao na ideologiji nacionalne nadmoći i rasnoj čistoći. Nadmoćna je trebala biti arijevska rasa kojoj pripadaju čistokrvni Nijemci, a „zagađenje“ su predstavljali Židovi i Slaveni (Škarica, 2012: 81). Hitler je u svom djelu „Mein Kampf“ iznio teoriju o tome kako su Nijemci arijevska rasa, nadmoćna rasa i po tome imaju pravo na uspostavljanje novog europskog poretka po kojem su Slaveni samo sluge Nijemcima. Budući da su arijevcima „najviša ljudska vrsta na Zemlji“, imaju pravo gaziti druge narode, a očuvati se mogu jedino ako se posvete čistoći svoje krvi. Upravo je miješanje arijevske krvi s drugim nečistim rasama dovelo do nestanka prvotnih njemačkih arijevaca (Shirer, 1977a: 147-148). Za razliku od Slavena, Židove i Rome je po toj ideologiji trebalo potpuno istrijebiti, Hitler ih čak uspoređuje sa crvima, a dolaskom NSDAP-a na vlast, zakon je prestao štiti i „izrođene“ arijevence, odnosno homoseksualce, fizički i mentalno retardirane osobe, asocijalne ljude i tako dalje. Na taj način je „Volksgemeinschaft“ bio zaštićen (Blažević i Alijagić, 2010: 899).

I najniži član društva je mogao osjetiti pripadnost izabranima, svom uzvišenom narodu, ako je dijelio s njima zajedničke osjećaje mržnje koji su bili usmjereni prema istom neprijatelju, u ovom slučaju- prema Židovima (Kühnl, 1978: 106). Mržnja prema izvanjskom neprijatelju je klasična karakteristika totalitarnih sustava, a nacionalsocijalizam je u Židovima utjelovio sve neprijateljske grupe: kapitalizam, komunizam, liberalizam, demokraciju. Svaljivanjem krivnje na Židove i usmjeravanjem mržnje prema njima, pomicao se fokus s prave ekonomske i političke situacije u kojoj se nalazila Njemačka tada, odnosno od pravih uzroka socijalne nesigurnosti i deklasiranja (Kühnl, 1978: 114-115). Kako bi iste osjećaje mržnje izazvali kod

svih članova „Volksgemeinschafta“, Goebbels je jako dobro kombinirao propagandu, korupciju i terorizam i na taj način kontrolirao masu i katalizirao njihove osjećaje bijesa i mržnje na jednu, već spomenutu, skupinu ljudi. Čitava nacistička propaganda je bila fokusirana na to (Brščić, 2005: 99-100).

Iako su tijekom godina pokušaja dolaska NSDAP-a na vlast boljševici bili označeni kao njihovi najveći neprijatelji, situacija se uspostavom totalitarizma promijenila i Židovi su preuzeli neslavno prvo mjesto neprijatelja. Naravno, boljševicima njihovi „grijesi“ nisu zaboravljeni te su i oni pretrpjeli strašan teror, progone i zatvaranja u logore. Bessel navodi kao razliku u teroru prema boljševicima i Židovima činjenicu da su napadi na boljševike trajali do kraja, ali su napadi na Židove označavali kraj, odnosno, cilj nacističke politike. Tolika količina sile uložene protiv jednog naroda, tolika želja da se ponizi i ozlijedi čitava nacija je neshvatljiva. Počelo je ekonomskim nasiljem prema Židovima, uklanjanjem iz privrednog života, ali kako je potpora u narodu za takve postupke rasla (a to su u početku prihvaćali svi koji su imali poslovnu korist od toga da se ukloni jedna moćna skupina ljudi), rasla je i količina nasilja. Iako je narod prihvatio diskriminaciju prema Židovima, postavlja se pitanje jesu li bili svjesni do kojeg će stupnja nasilje doći (Bessel, 2004: 175-178).

Možda se sjeme antisemitizma ne bi tako dobro primilo da nacizam nije postao prava religija, a Hitler dobio ulogu svećenika. Max Weber je najbolje opisao tip vladavine s karizmatičnim vodstvom, a Hitler na čelu Trećeg Reicha je odličan primjer za to. Karizmatični tip vlasti se odlikuje u tome da narod jednoj osobi pridoda herojske kvalitete i polaže nade za spasenje u tu osobu, a specifičan je za teške ekonomske situacije u kakvoj se nalazila i Njemačka nakon Prvog svjetskog rata (Kershaw, 2004: 250). Društvo koje se nalazi u takvoj krizi treba ojačati u svim područjima počevši od obitelji gdje treba ojačati autoritet oca, u odgoju se treba povećati autoritet učitelja, a u društvu je primjer za takvu vrstu organizacije vojska sa svojim strogim poretком nadređenosti i podređenosti smatra Kühnl (Kühnl, 1978: 107). Ovo pokazuje kako je načelo vođe bilo bitno u njemačkom društvu, a isto načelo je bilo utjelovljeno u Hitleru kao vrhovnom državnom autoritetu. Rudolf Hess je na stranačkom kongresu u Nürnbergu izjavio: „Stranka je Hitler- Hitler je također Njemačka, kao što je Njemačka Hitler.“ (Cipek, 2009: 105). Do naroda je očito stigla ta poruka jer su počeli mahnito kupovati „Mein Kampf“, postalo je normalno da ga posjeduje svako kućanstvo kao što su do tada posjedovali Bibliju. U kućama su visjele Hitlerove slike, sve je to dokaz da je nacistička religija zaživjela, a Hitler je u njoj predstavljao Duha Svetoga (Overy, 2005: 120). U tome je vidljivo utjelovljenje države i zajednice u jednoj osobi koja postaje vođa, a čitav

narod bespogovorno izvršava njegove naredbe i u punom zanosu sluša govore. Mora se priznati kako je Hitler posjedovao veliku dozu karizme i u kombinaciji s iznimno dobrom propagandom zaveo čitavu naciju da ga slijedi u luđačkom pohodu na Europu i da prihvate njegovu otrovnu ideju o nadmoćnoj i podređenim rasama.

2.3. Nacistička propaganda u medijima

Hitler je bio apsolutno uvjeren da su Židovi skovali svjetsku urotu i da su upravo oni krivi za boljševičku revoluciju 1917. godine u Rusiji, a ako se tomu još pridoda i ideja što većeg životnog prostora za sve Nijemce, takozvanog „Lebensrauma“, koja je svoje podrijetlo vukla u arijevske teorije, pohod na Istok Europe je bio potpuno logičan slijed događaja. Kako bi dobili potporu u narodu za svoje arijevske ideje, nacisti su morali koristiti sva sredstva koja su im bila na raspolaganju. S obzirom na to da su imali monopol u korištenju državne sile, odlučili su ga iskoristiti i upotrijebiti sve medije da bi što bolje plasirali propagandu i mobilizirali narod u borbi protiv proglašene neprijatelja. Ako shvatimo Hitlerovu misao da je boljševički pokret bio konstruiran od strane Židova, onda je jasno da su boljševici bili njihovi prirodni neprijatelji, a nacizam je predstavljao njegovu političku antitezu. Jedna od svrha nacističke propagande je bila stvoriti svjetski anti-boljševički pokret pod njemačkim vodstvom (Waddington, 2007: 575-576). Sovjeti su prikazivani kao bezbožni i brutalni, a u kombinaciji sa Židovima bili su utjelovljenje zla.

Kako bi prikazali razliku između čistih arijevaca i „prljavih“ Židova, pozivali su se na svoju ideologiju koja se zasniva na romantiziranoj prošlosti, a po kojoj je priroda sveta i jedenje životinja grijeh. Hitler je bio vegetarijanac, a u tome su ga slijedili i brojni vojni časnici. S druge strane, Židovi konzumiraju kosher hranu koja podrazumijeva da se krava ubije na način da se iz nje iscijedi što više krvi. To je nacistima bilo dovoljno da se Židove proglasi neciviliziranima, zlim narodom koji muči životinje i dovoljan razlog da ih se degradira kao ljudska bića (Buscemi, 2016: 182-183). Da bi upozorili Nijemce na „krvoločnu“ i sadističku narav Židova, u knjigama i časopisima su objavljivani slike i crteži koje su prikazivali dva Židova koji se spremaju zaklati kravu, a kravi je stavljen povez preko očiju s komunističkim simbolima. Također, iako je krava još živa, oko njihovih nogu se posvuda nalazi krv koja je povezana sa židovskom nečistoćom. Na drugim slikama Židov je prikazan kao debeli čovjek u krvavim hlačama kako puši cigaretu (nacisti su bili veliki protivnici pušenja) i stoji među obješenim životinjama, a kraj njega stoji sjekira koja simbolizira nasilje i bijes (Buscemi, 2016: 188-190).

Bilo je lako postići da takvi prikazi Židova ugledaju svijetlo dana ako pridodam činjenicu je NSDAP odmah po dolasku na vlast 1933. godine započeo nacifikaciju kulturnog života u Njemačkoj. Urednici svih berlinskih, ali i drugih državnih novina morali su biti apsolutno politički i rasno podobni obavljati svoju funkciju, a ona je većinski označavala provođenje u djelo naredbi koje su dobivali iz Ministarstva propagande (Shirer, 1977a: 349). Svako jutro su se okupljali u dotičnom Ministarstvu, kako bi od Goebbelsa osobno, ili od nekog od njegovih pomoćnika saznali koje vijesti ne smiju ugledati svijetlo dana, a koje se vijesti moraju plasirati. Cenzura je postala glavno medijsko sredstvo. Tisak je, kao i književnost, likovne umjetnosti, radio i film morao pridonositi ugledu novog režima. Takve konstatacije su provedbom u djelo označavale izravan pad kulturnog standarda naroda jer su brojni spisatelji, skladatelji, slikari i dramatičari bili zabranjeni jer nisu arijevskog podrijetla, ali malo tko se usudio usprotiviti. Pod Goebbelsovim pokroviteljstvom, u svibnju 1933. godine, studenti su organizirali paljenje knjiga svih njemačkih autora koje je vlast smatrala nepodobnima, kao i brojnih stranih autora (Shirer, 1977a: 345). Zanimljivo kako je taj događaj spisatelj Brecht proročanski prokomentirao riječima: „Gdje se pale knjige, s vremenom će se paliti i ljudi“ (*Propaganda in Nazi Germany*)

No, nisu samo židovski umjetnici bili meta vlasti već i židovski obični građani. Dovršetak Nurnberških zakona označio je potpunu obespravljenost Židova. Na mesnicama, pekarama, mljekarama je stajao natpis koji Židovima zabranjuje ulaz tako da je za njih postalo gotovo nemoguće nabaviti hranu. Izbačeni su sa svih javnih funkcija, državnih službi, filma, kazališta, prosvjete i tako dalje. U ljeto 1936. godine održale su se Olimpijske igre u Berlinu što je Hitler vidio kao svoju priliku da zadivi svijet iskrivljenom slikom stvarnog političkog stanja. U svrhu što bolje propagande, privremeno su skinuti natpisi „Židovi nepoželjni“ s trgovina, hotela i ostalih javnih mjesta, a privremeno su se smirili i progoni Židova i crkve (Shirer, 1977a: 344-347).

Kako bi bio siguran da će svako kućanstvo biti u prilici čuti Hitlerov glas i poruku koju on ima, Goebbles je organizirao rasprodaju jeftinih radioprijemnika od kojih je manja verzija koštala 35 maraka, a veća 76 maraka. Uz to je postavio i zvučnike na sve važne ceste koji su emitirali Hitlerove govore (*Propaganda in Nazi Germany*). S obzirom na to da su sve njemačke radiopostaje već 1933. godine automatski došle u vlasništvo vlade, bilo je jasno da će narod čuti sve što je vlast željela da čuju, baš kao što je bila situacija i s tiskom (Shirer, 1977a: 352).

Cjelokupna filmska industrija je bila ujedinjena u koncernu Universum- Film-Aktiengesellschaft (UFA), a taj je koncern upravljao gotovo svime što je proizvela filmska produkcija Trećeg Reicha. Proizvedeni filmovi sadržavali su prikrivenu nacističku propagandu jer je Ministarstvo propagande smatralo da film mora služiti nacističkoj državi. Većina proizvedenih igranih i dokumentarnih filmova bila je ratne tematike, ali je nacistička propaganda prenosila svoje poruke i u zabavnim igranim filmovima (Cipek, 2009: 99). Sve je dovelo do pobune publike koja je s vremenom počela ignorirati njemačke filmove prepune nacističke i antisemitske propagande, a stajala je u redu kako bi pogledala strane filmove kojih je veoma mali broj uopće Goebbels pustio u kina (Shirer, 1977a: 352). Tako je antisemitski film „Židov Suss“ iz 1940. godine zapamćen kao uspješan, a već godinu poslije kada je snimljen „Lutajući Židov“ s istom tematikom, publika nije dobro prihvatila (Skočilić, 2007: 35).

Ne može se govoriti o kinematografiji u Trećem Reichu i ne spomenuti najveću njemačku zvijezdu njemačke filmske industrije u to vrijeme- Leni Riefenstahl čiji je kulturni film „Trijumf volje“ imao zadaću produbiti vjeru u Hitlera kao neupitnog vođu, stvoriti etos narodne zajednice i legitimirati totalitarni poredak koji su uspostavili (Cipek, 2009: 94). U filmu se prikazuje stranački kongres NSDAP-a u Nürnbergu 1934. godine. Od spomenutih ideja propagande, u filmu su jasno prikazana dvije: ideja skladne njemačke zajednice i ideja karizmatičnog vođe. Snimljen je na takav način da se stvarnost zamjenjuje pseudoreligijskim ritualom iskazivanja vjernosti na liniji: vođa, stranka, narod, što je u konačnici i cilj nacističke propagande (Cipek, 2009: 95). Riefenstahl je u film pretvorila i Olimpijske igre u Berlinu u filmu „Olympia“ iz 1938. godine, ali on nije dosegao slavu „Trijumfa volje“ (*The shameful legacy of the Olympic Games*). Razlog dokumentiranja svega je bio taj što se očekivalo da će Treći Reich poživjeti tisućama godina pa su mediji morali raditi „punom parom“ da sve zabilježe (Škarica, 2012: 73).

Filmska industrija je odigrala ulogu i u prikazivanju života u logorima. Već je spomenuto kako su Židovi i ostali „grešnici“ zatvarani u koncentracijske logore gdje su se kroz teški rad imali priliku iskupiti „Volksgemeinschaftu“ za svoja djela, a to je ujedno bio i najzloglasniji od svih oblika nasilja koje su Židovi trpjeli (Moore, 2010: 650). Osnivani su kako u Njemačkoj, tako i u inozemstvu i uvelike su pridonijeli negativnoj slici njemačke diktatorske vlasti, posebice od strane inozemnih medija. S druge strane, vlast se uvelike trudila pobiti takvu sliku u svojim medijima prikazujući prednosti logora. Njemačka propaganda je dala sve od sebe kako bi stvorila sliku da se u njima drži do discipline, ali i da se stanovnicima logora

pruža dobar tretman. Nasilje nad logorašima nije zanijekano, ali se pokušalo prikazati isključivo kao nužnost (Moore, 2010: 651).

U logorima je situacija bila, u najmanju ruku, očajna. Liječnik koji je jedno vrijeme vodio brigu o zatvorenima logora u Auschwitzu opisao je na sudu stanje kakvo je zatekao kad je preuzeo funkciju na koju su ga postavili. U njegovim zapisima stoji da su pojedini zatvorenici umjesto odjeće nosili vreće s rupama za ruke i glavu, mnogo njih je hodalo boso, kosa im je bila skroz odrezana. Patili su od brojnih bolesti za koje nitko nije brinuo te su ih napadale i buhe. Hrana koju su dobivali bila je nedostatna za težak rad koji su obavljali, vode nije bilo, a vremena za odmor još manje. U prostorijama za spavanje bio je velik broj ljudi, a same prostorije su bile iznimno male i često im prvotna namjena nije uopće bila za spavanje. Život su najčešće završavali tako da bi bili otrovani plinom (Shirer, 1977b: 19-23). Da se prava situacija u logorima znala ranije to bi negativno utjecalo na sliku vlasti stoga je Ministarstvo propagande odlučilo delegaciji Crvenog križa, koja je došla provjeriti stanje zatvorenika u češkom logoru Terezin 1944. godine, pokazati poprilično uljepšanu sliku. Snimljen je film o tome kako se u logoru živi u potpuno normalnim uvjetima. Zatvorenici su bili prikazani kako popodne odmaraju uz kavu i kolač dok se djeca igraju, navečer se ide na zabavu, prostorije u kojima su boravili su bile prekrečene i nisu bile pretrpane (Škarica, 2012: 110).

Ne može se reći da su apsolutno svi njemački redatelji bili oduševljeni što moraju propagandne filmove. Za razliku od ostalih grana medija, ne može se reći da je filmska industrija bila pretjerano naklonjena nacistima, ali nisu imali previše izbora jer je Goebbels često protivnicima prijetio koncentracijskim kampovima, stoga je uvijek bolji odabir bio slijediti sistem što bi im donijelo bogatstvo i društveni status (Bytwerk, 2004: 113).

Ratno doba donijelo je nove zabrane i pravila. Tako je postalo ne samo zabranjeno, već i kažnjivo smrću slušati strane radiostanice. Gotovo do samog kraja narod nije ni znao kakva je situacija na bojištima jer su se u medijima većinom preuveličavale vlastite pobjede dok su se porazi umanjivali. S druge strane, nacisti su pokušali zadobiti pristaše među američkim i britanskim slušateljstvom pa si osnovali takozvane „crne radiopostaje“ na kojima su širili svoju propagandu (Skočilić, 2007: 32-33). To pokazuje da je njemačka propaganda imala i svoj vanjskopolitički oblik. Zadaća vanjske propagande za vrijeme rata bila je uvjeriti stanovnike osvojenih zemalja da prihvate novu vlast i da im sreže moral ukoliko će se pokušati oduprijeti. Tako je od 1940. do 1945. godine izlazio časopis „Signal“ koji je imao za cilj Njemačku prikazati kao dobročinitelja i indoktrinirati stanovnike osvojenih i neutralnih

zemalja. Unatoč naporima njemačke vlasti, vanjska propaganda nije ostvarila značajan uspjeh (Skočilić, 2007: 37). Vanjsku propagandu tako možemo nazvati jednim od taktičkih zadataka, kako je čitava propaganda bila i oblikovana jer je Goebbels smatrao da se ona ne može detaljno planirati (Cipek, 2009: 98). Puno više truda je uloženo u „domaću“ propagandu nego u vanjsku, a o tome govori i činjenica da je već u vrijeme kada je bilo jasno da je rat izgubljen i da nema spasa za Treći Reich, Goebbels i dalje pokušavao mobilizirati narod putem svih medija. Pri tome je najavljavao pobjede i izmišljao tajna oružja, kasnije je postalo jasno da je on samo vrsni majstor propagande (Brščić, 2005: 100).

3. SOVJETSKI SAVEZ

3.1. Uspon totalitarizma

S obzirom na poljuljani moral i lošu ekonomsku situaciju u zemljama Zapadne Europe koja je nastala kao posljedica Velikog rata, otvorio se prostor za širenje socijalističkih ideja s prostora Rusije. Vođe takvih pokreta su se oslanjali na pamflete, oglase, plakate postavljene na ulicama i razglase koje bi postavljali na vozila, a ciljane publika su bili niže i srednje građanstvo SSSR-a. Postavljali su i crvene transparente oko govornika, barjake i slično. Zemlja je u to vrijeme bila opustošena građanskim ratom i stranom intervencijom pa je 1920. godine zavladao glad i oskudica. Iz tih razloga, stranka revolucije koja je došla na vlast nije dugo zadržala potporu u narodu. Stari poredak je bio srušen, ali novo društvo nije bilo organizirano. Iako je preuzela vlast kao stranka naroda, vlada je ubrzo odbacila narod. Predsjednik te vlade bio je Lenjin, a Staljin je u njoj obnašao dužnost komesara za nacionalnosti (Deutscher, 1977: 162-163). 1917. godine boljševička vlada na čelu s Lenjinom objavljuje „Deklaraciju o pravima naroda Rusije“ prema kojoj su se svi neruski narodi imali pravo odcijepiti od Rusije, a nadali su se da će taj primjer slijediti i ostale neruske nacije i nakon odcjepljenja se opet priključiti Rusiji u slobodni savez socijalističkih nacija. Ipak, osim Finske, Estonije, Litve i Latvije, ostale nacije nisu uspjele iskoristiti to pravo, ako su uopće to pokušale. Izbio je problem u Ukrajini čija se privremena vlada, „Rada“ sukobila sa sovjetima (Deutscher, 1977: 168-169).

U isto vrijeme, među vladajućima su se stvorile dvije struje po pitanju sklapanja poslijeratnog mirovnog ugovora u Brest-Litovsku: jedna na čelu s Lenjinom i Staljinom koji su smatrali da boljševici nisu u stanju izvesti revoluciju i da moraju pristati na mir, a druga na čelu sa

socijalrevolucionarima koji su se tome protivili. Na posljertku je ipak potpisan. Već do kraja 1918. godine ugovor je bio automatski poništen jer su se srušile njemačka i austrijska monarhija, a Lenjin je iz cijele situacije izašao kao moralni pobjednik. Kao posljedica spomenutih događaja došlo je do raspada koalicije između boljševika i socijalrevolucionara pa su boljševici ostali sami na vlasti. No, socijalrevolucionari su pokušali pobiti članove boljševičke vlade što je dovelo do eksplozije boljševičkog terora kao odmazde za njihove čine i napadima na buržoaziju i njezine agente (Deutscher, 1977: 172-175).

U nadolazećim događajima se počelo stvarati rivalstvo između Trockog i Staljina koje proizlazi iz Staljinove ljubomore jer je u unutrašnjem kabinetu boljševičke trojke, koji su predstavljali Lenjin, Staljin i Trocki, Staljin bio najniži član. Na Lenjina nije bio ljubomoran, ali rivalstvo s Trockim, koji je u to vrijeme počeo graditi Crvenu armiju, je iz osobne faze preraslo u nešto puno više (Deutscher, 1977: 182-183). Na prijedlog Zinovjeva, 1919. godine, Lenjin postavlja Staljina za komesara radničko-seljačkog inspektorata kako bi suzbijao neefikasnost i korupciju državne uprave. Time je Staljin zadobio moć na cijelim državnim aparatom, ali zadaća komesarijata nije bila ispunjena, već je ona sama postala dodatan izvor korupcije. Staljinova druga uloga bila je vođenje kadrovske politike u Partiji i ostvarivanje jedinstva politike i organizacije, to jest mobilizacija i raspoređivanje snaga Partije u skladu s direktivama Politbiroa. Moć mu se još više povećala kada je u travnju 1922. godine postao generalni sekretar Centralnog komiteta. Suprotno stanju na papiru, Politbiro je bio iznimno ovisan o Generalnom sekretarijatu, a u kombinaciji sa Staljinovim osobnim velikim ambicijama, Generalni sekretarijat zadobio je iznimno veliku moć (Deutscher, 1977: 207-209).

U ljeto 1922. godine Lenjina je pogodila moždana kap po prvi puta i on se počeo povlačiti iz politike, a Staljin je, s Lenjinovom podrškom, počeo raditi na projektu novog ustava koji bi republikama dao veliku samoupravu, ali bi one bile posrednom vezom povezane s centralnom državnom upravom. U suprotnosti s ustavnim pravima, pokušao je ugušiti pravo Gruzijaca na samostalnost (iako podrijetlom i sam Gruzijac), a te su priče došle i do Lenjina, koji je uz to saznao i da se u njegovom odsustvu pogoršao rad državnog aparata (Deutscher, 1977: 218-220). U prosincu iste godine Lenjina ponovno pogađa moždana kap i ovaj je put odlučio izdiktirati svoju oporuku u kojoj je kao svoje moguće nasljednike izdvojio Staljina i Trockog. Nekoliko dana poslije, oporuci je dodao *post scriptum* u kojemu je izričito zatražio da se Staljina makne s mjesta generalnog sekretara jer su očito određene informacije o gruzijskom problemu stigle do njega u međuvremenu (Deutscher, 1977: 223). Pred kraj svog života,

Lenjin uočava opasnost da će ga naslijediti Staljin, koji je u to vrijeme obnašao dužnost generalnog sekretara Komunističke partije, stoga stavlja u svoju oporuku uputu da ga se otpusti. Ali to se nije dogodilo (Montefiore, 2009: 57).

Nakon Lenjinove smrti započinje prva politička i privredna faza Staljinove vlasti za koju su karakteristične frakcijske borbe, a Staljin iz njih izlazi kao pobjednik. On je 31. siječnja 1924. godine donio novi savezni ustav, a prema tom ustavu SSSR je definirana kao mnogonacionalna socijalistička država koja se zasniva na načelima prijateljstva i ravnopravnosti njezinih naroda. Klasni karakter Sovjetskog Saveza bio je jasno izražen u ustavno ograničenim političkim pravima za sve građane koji ne pripadaju klasi proletarijata (Stošić, 1964: 22). No, prvo je trebalo obračunati se s vođama frakcija. Koristeći ovlasti sekretarijata, spriječio je da njegov suparnik Trocki dođe na vlast, već je uz pomoć svojih saveznika Vjačeslava Mihajloviča Molotova, Klimenta Jefremoviča Vorošilova i Victora Sergea ostao na mjestu sekretara. Već dvije godine kasnije je porazio i svoje dotadašnje saveznike uz pomoć desničara Buharina i Rikova (Montefiore, 2009: 58). Logično, svoj red je vrlo brzo dočekaao i Buharin. S obzirom na to da je Staljin uvijek propagirao jedinstvo i autoritet koji treba vladati Partijom, smatrao je, a za to je imao i podršku ostalih članova, da sve frakcije treba eliminirati. Konkretno, Buharina je proglasio oporbom zbog protivljenja gospodarskoj revoluciji koju je Staljin započeo (Overy, 2005: 29-30).

Bila je to druga revolucija u Sovjetskoj Rusiji, a njome je ovaj puta rukovodio isključivo Staljin. Zahvatila je živote preko 160 milijuna ljudi, više od 100 milijuna seljaka koje je natjerala na brzu industrijalizaciju i, s obzirom na to da je seljaštvo bilo nepismeno, natjerala ih na školovanje i obrazovanje (Deutscher, 1977: 259). Učinci revolucije, takozvanog Petogodišnjeg plana, bili su više nego loši. Iako je gradnja novih objekata išla velikom brzinom, kvaliteta je bila loša, a otpor seljaka je uzrokovao građanskim ratom u nekim dijelovima Sovjetskog Saveza i porastom nasilja (Overy, 2005: 39-41). Godine 1928. žitna kriza uzela je toliko maha da je Staljin naredio da se žito počne prisilno skupljati jer je smatrao da kulaci (seljaci koji posjeduju par krava ili zapošljavaju nekoliko radnika) gomilaju svoju ljetinu čekajući da porastu cijene što je rezultiralo velikom gladi koja je zahvatila državu (Montefiore, 2009: 57-58). S obzirom na to da su seljaci pobunili protiv režima i odbijali zasaditi usjeve, partijsko je vodstvo im je proglasilo rat i odlučili su likvidirati cijelu klasu kulaka. Tajna policija se brutalnim postupcima ophodila prema milijunima ljudi seljačke klase u ime ideologije. Podijelili su ih u tri kategorije prema kojima je prva trebala biti odmah likvidirana, druga zatočena u logorima, a treća deportirana na istok i sjever.

Ukupno je u te tri kategorije bilo između tri i pet milijuna ljudi (Montefiore, 2009: 66-67). Kriza je kulminirala 1932. godine masovnom gladi od koje je umrlo više od četiri milijuna ljudi. Potaknuti situacijom u državi, grupa komunista predvođenih Rjutinom dostavili su u ožujku 1932. godine Centralnom komitetu dokument pod nazivom „Staljin i kriza diktature proletarijata“ u kojem su analizirali neuspjeh revolucije. Do kraja godine svi su bili isključeni iz Partije, a Rjutin je zatvoren (Overy, 2005: 41-42).

Smatra se da je diktatura u Sovjetskom Savezu počela 1929. godine, točnije proslavom Staljinovog rođendana u prosincu na stranicama Pravde, ali njegova vlast još nije bila totalitarna (Overy, 2005: 48). Postojao je ustav koji je donekle ograničavao Staljinovu vlast stoga je on primijenio izvanustavni oblik vlasti kako bi ustavne odredbe dobile novi oblik. Prvi sovjetski ustav nastao je 1922. godine, a po njemu glavnu ulogu u kreiranju politika imala je Komunistička partija što ga je činilo slabim jer se ustroj Partije mijenjao, a time se prenosio i centar donošenja odluka (Overy, 2005: 60). Staljin nije imao zakonodavne ovlasti diktatora niti je sebe smatrao diktatorom, a opet činjenica da su svi uvažavali njegova stajališta i da su ispunjavali naredbe kao da su primorani na to je pridonijela činjenici da su ga svi smatrali diktatorom. On je pridonio činjenici da je Politbiro znatno oslabio jer je kontrolirao dnevni red, a utjecao je i na to da se Politbiro sve rjeđe sastajao (Overy, 2005: 64-65).

3.2. Obilježja propagande u Sovjetskom Savezu

Propaganda u Sovjetskom savezu bila je implementirana s vrha vlasti i širila se prema dolje, kako politički tako i ideološki. Sovjetski vođe koristili su ideologiju kako bi opravdali svoje političke postupke koji nisu uvijek bili ispravni (Nevezhin, 1997: 49). Najbolji primjer za to je Staljin, čiji je način vladanja karakterizirao nepovjerljiv stav prema društvu i ljudima. Ali bio je odlučan da izgradi socijalizam pa je smatrao da je u redu koristiti silu, ako već ne može milom. Odlučio je da se neće truditi oko uvjeravanja i nagovaranja, već će prisiliti ljude da prihvate socijalizam. Propagandu je odlučio koristiti samo ponekad, u trikovima i smicalicama jer je to bilo jednostavnije nego služiti se argumentima, a sve kako bi držao naciju pokornom (Deutscher, 1977: 314).

Ako promatramo razdoblje od 1930. do 1953. godine, možemo uočiti da je Staljinova propaganda bila politička propaganda koja se širila odozgora prema dolje kako bi se mobiliziralo društvo na razini masa kroz zajednička vjerovanja i karakteristike (Brandenberger, 2010: 726). Kada kažem da se širila odozgora prema dolje, znači da je

koristio svoju moć i svoje činovnike kako pridobio stanovništvo da se odreknu svoje duhovne i političke slobode, a sve za neke više ideale. Nije postojala jedna osoba koja je postavljala određene planove i akcije za usmjeravanje sovjetske propagande kao što je to bio Goebbels u Trećem Reichu, ali se prema podacima pronađenim u dnevniku pisca Vsevoloda Vitaljeviča Višnjevskog može reći da je on bio ključna politička figura u kreiranju propagande. Imao je političke važnosti i položaj na kojemu je mogao djelovati i bio je iznimno dobro upućen u situacije koje se odvijaju „na vrhu“ iako nije mogao mnogo utjecati na važne vojne i političke odluke. Njegova popularnost i važnost se ne može mjeriti sa Goebbelsovom, ali je svakako ostavio svoj trag, posebno za analizu političkih zbivanja i ulogu Sovjetskog Saveza u njima (Nevezhin, 1997: 49). U literaturi se Višnjevski gotovo da i ne spominje, propaganda u Sovjetskom Savezu uvijek je vezana za Staljinove odluke ili odluke vladajućih.

S obzirom na to da sovjetska propaganda nije bila toliko planski razrađena kao nacistička, ne mogu se toliko detaljno razraditi ni skupine tema koje je ona zahvaćala, ali po uzoru na nacističku, ja mogu izvući tri koje bi mogle biti kompatibilne nacističkima. Prva bi bila borba protiv neprijatelja, druga pokušaj stvaranja novog društva u kojoj je radnička klasa vladajuća, i treća bi bila kult karizmatičnog vođe. Analiza će nam pomoći da lakše usporedimo agresivnost propagande u nacističkoj Njemačkoj i Sovjetskom Savezu.

Od dolaska Staljina na vlast do 1932. godine se provodila kulturna revolucija s kojom je došao i klasni rat protiv svih ljudi ne- proleterskog podrijetla. To je za posljedicu imalo velike socijalne i ekonomske nemire, a nastupila je i glad (Davies, 1997: 2). Prvi na udaru našli su se kulaci pod izlikom da oni svojim uskraćivanjem žita državi remete mir (Deutscher, 1977: 274). Neobično je što je za neprijatelja pronađen unutar granica države. Bio je to ruski narod. Oni koji nisu podržavali vlast i Partiju su automatski proglašavani neprijateljima proletarijata pa su kažnjavani teškim radom u hladnim logorima što je najčešće dovodilo do smrti kažnjenika. U studenom 1934. godine je osnovana dotična državna mreža radnih logora, skraćeno zvani Gulag, a u Gulagu je završilo nekoliko milijuna ljudi (Overy, 2005: 188). Propaganda je pokušala prikazati njihov rad kao iznimno nesebičan i patriotski, a to su pokazale i brojne javne kampanje koje su vođene kako bi prikazale da se na taj način država brine o ranjivim društvenim grupama (Berkhoff, 2012: 5).

Proces dekulakizacije je ostavio značajne posljedice na stanovništvo Ukrajine koje se smanjilo jer su milijuni seljaka i njihovih obitelji bili prisiljeni raditi u radnim logorima na području Sibira, a ostali su prisiljeni pridružiti se kolektivnim farmama. Godine 1930. 60%

farmi bilo je kolektivizirano, a to je obuhvatilo i jedanaest milijuna ukrajinskih kućanstava. U 1932. godini Staljin je postavio nerealno visoku kvotu od 6.6 milijuna tona žitarica koje se moraju proizvesti u kolektivnim farmama Ukrajine. Budući da do studenog iste godine se uspjelo proizvesti samo 40% kvote, Staljin je naredio da se sve žitarice zaplijene (Mass, 2013: 36-37). To je sve bio dio plana jer se žitarice nisu trebale proizvesti kako bi se ispostavile u dijelove Sovjetskog Saveza koji njima oskudijevaju, već zato jer se znalo da se ne mogu proizvesti i kako bi se pronašla izlika da se izgladni i time uništi čitava ukrajinska nacija. Državu je zahvatila tolika glad da su seljaci počeli jesti stočnu hranu i stoku koja uginu od gladi, a posljedice su se brojale u milijunima ukrajinskih seljaka koji su umrli od gladi tijekom 1932. i 1933. godine. To razdoblje genocida Ukrajinci danas nazivaju „Gladomor“ (Mass, 2013: 38). Očito je ukrajinski narod proglašen neprijateljem zbog spomenutih nesuglasica iz vremena stvaranja „Deklaracije o pravima naroda Rusije“ nakon koje se ukrajinska vlada sukobila sa sovjeticima (Deutscher, 1970: 168-170).

Stvaranje novog društva bila je glavna zadaća druge revolucije u Rusiji. Ideje te revolucije nisu bile Staljinove, niti ju je on predvidio i pripremio, ali su se stvari posložile tako da ju je upravo on proveo. Situacija u društvu, koje je bilo umorno i izmučeno ratom, a u socijalizmu su tražili utjehu, i vrijeme u kojemu se ona provodila, zahtijevala je da vođa odabere srednji put koji će odgovarati i desnim i lijevim (Deutscher, 1977: 260). Novo društvo je trebalo biti modernizirano i propagirati pobjedu proletarijata nad buržoazijom u skladu s odredbama Komunističkog manifesta. S obzirom na to da klasni rat nije doveo do utopije koju je pokušala stvoriti, 1933. godine vlast mijenja pristup i odlučuje iskoristiti propagandu kako bi se promovirale politike Partije i jedinstvo svih ljudi. Klasni rat je prikazivan samo kao sredstvo kojim se to jedinstvo postiže (Davies, 1997: 2).

Promatrajući 1935. godinu, sovjetska masovna kultura se mogla opisati kao jedna iznimno šarena i kompleksna raskoš. Uvelike su se koristile herojske priče iz prošlosti da bi se stvorio zajednički narativ društva. Ta slika je uvelike predstavljala suprotnost prethodnom desetljeću neosobnog fokusa na klase i materijalizam (Brandenberger, 2010: 726). Još jedna odlika novog društva je bilo veličanje multikulturalizma u Sovjetskom Savezu. Propaganda je imala zadaću prikazati kako vladajuća partija neruskim članovima i stvoriti radničke heroje čije su nacionalnosti različite, ali ih sve povezuje velika predanost socijalizmu. Na taj je način Staljin pokušao stvoriti novi, hibridni identitet društva, takozvani sovjetsko-ruski identitet koji je obuhvaćao rusku radničku klasu i marksističko-lenjinističke principe proleterske svijesti (Brandenberger, 2010: 728). Poticale su se stabilne obiteljske vrijednosti, a zakonodavstvo,

obrazovanje i umjetnost su vraćene tradicijskim vrijednostima. Stručnjaci su ponovno počeli biti nagrađivani za svoje specijalnosti, a ne progonjeni kao što su to bili nekoliko godina ranije (Davies, 1997:2).

Stvoriti zdravu naciju bilo je iznimno bitno za Staljina, kao i za njegovog prethodnika Lenjina. Obojica su smatrali da će fizički zdrava tijela radnika biti temelj za politički prosvijećenu, produktivniju i sretniju naciju. Čista i zdrava tijela smatrana su najboljom manifestacijom uspjeha revolucije (Starks, 2008: 4). Stoga je država počela financirati institucije da provode propagandne kampanje kako bi se poslala poruka o važnosti higijene i na taj način reformirala populacija i stvorio novi sovjetski identitet. Kampanje su se odvijale kroz postere, pamflete i novine, a u širenje poruka o zdravlju uključili su se i muzeji u kojima su bili demonstrirani pozitivni efekti svježeg zraka, sunca i vježbanja (Starks, 2008: 4-5).

Kampanja o zdravlju mogla je poslužiti i kao borba protiv buržoazije. Primjer za to je slučaj sa slagalicama za djecu na kojima su bili prikazi likova radnika i pripadnika buržoazije s očitim fizičkim razlikama. Tako je radnik prikazan kao fizički prljava osoba, snažnog i čvrstog tijela i osmjeha koji pokazuje da je zdrav, a u ruci drži ručno smotanu cigaretu. Kao njegova suprotnost stoji uredan muškarac, gizdavim odijelom i okruglim naočalama odaje da je intelektualac i buržuj, a možda čak i pristaša Trockog. Obrazi su mu debeli, što uz naočale, pokazuje da je manje zdrav od radnika. Na licu mu stoji zloban smiješak, a u ruci drži industrijsku cigaretu (Starks, 2008, 202-203).

Društvo je u zajedništvu mogla zadržati borba protiv zajedničkog neprijatelja, a u tome ih je vodio Staljin kao karizmatični vođa. Staljin nikada nije pokušao postići kult ličnosti i bilo mu je prilično neugodno kada su ga drugi držali kao takvog. Istina je da je koristio prednosti kulta, ali samo za to što je smatrao da se narod nalazi u teškim vremenima i da zbog toga teži za jakim autoritarnom ličnosti, a sebe je smatrao pravim Lenjinovim nasljednikom i na to je bio veoma ponosan (Overy, 2005: 103). Kult vođe je bio prisutan i u različitim vrstama medija pa su tako na raznim plakatima, grafikama, poštanskim markama i ostalim fotomontažnim slikama Staljin i Lenjin su često prikazivani skupa, najčešće kao dupli profil, pri čemu je obično Lenjinov profil bio izblijeđen u odnosu na Staljina. Sovjetska propaganda je s verbalnim i vizualnim asocijacijama Lenjina i Staljina pokušala postići tri cilja: prvo, da se pokaže kontinuitete moći; drugo, da se potvrdi legitimacija Staljinove moći; i treće da se implicira Staljinova nepogrešivost na način da ga način da ga se povezuje s besprijeckornim osnivačem Sovjetskog Saveza (Kolchinsky, 2013: 9-10). Od 1936. godine može se reći da je u

potpunosti stvoren Staljinov kult vođe i da je zasjenio Lenjina. U medijima ga se počelo nazivati „veliki vođa“, „otac naroda“, „mudri kormilar“, „genij naše epohe“ i „titan svjetske revolucije“. Opjevan je u brojnim pjesmama i folklorima, a na mnogim slikama je njegova prošlost prikazana herojski i mistično. U tim je prikazima zadobio kvalitete mitskog ruskog heroja koji se bori za revoluciju i pobjeđuje razne prepreke, a u to su bili uključeni i razni tradicionalni motivi kako bi se dodatno stvorila povezanost Staljina i države. Na slikama i plakatima Staljinov lik je bio ogroman i prikazan kako gleda na masu sićušnih ljudi pogledom okrenutim prema svom vođi (Davis, 1997: 150-152). Takva vrsta propagande je očito našla svoj put do naroda jer su pronađena pisma vojnika koja su slali sa bojišta svojim obiteljima i u njima se zahvaljuju Staljinu za poziciju u kojoj se nalaze. Jedan vojnik u svom pismu navodi kako je Staljin zaslužan za to što će njegova djeca imati bolji život i da je zbog toga spreman umrijeti za njega (Davies, 1997: 156).

Iako je Sovjetski Savez bio ateistička država, u njemu je stvorena nova religija u kojoj je Staljin dobio ulogu svećenika. Kako bi se stvorio sveti kult vođe, mnoge su svete metafore preuzete iz kršćanstva i ruskih narodnih religija. Tako je Staljin na nekim fotografijama čak izgledao poput ikona Krista (Overy, 2005: 120-121). Pridodavali su mu i božanske kvalitete jer, iako nikada nije izričito nazvan bogom, spominjali su se nazivi „Sunce“ i „kreator“ (Davies, 1997:151). Da je postojao kult Staljina pokazuju i podaci porasta karijerizma u vrijeme njegove vladavine. Naime, svi koji su pozitivno pisali o Staljinu u novinama ili publicistički, dobivali su za nagradu tiskanje knjiga u velikom broju primjeraka pa čak i stanove ili vile, auto te zavidan položaj u društvu. Čak su se i filmovi snimali o Staljinu u kojima je on uživao iako se ponašao kao da ne voli svoj status idola u društvu (Stošić, 1964: 62-63). Staljin je predstavljao duhovno i fizičko objedinjenje jedinstvenog društva, koliko god ono bilo različito samo po sebi. On je povezivao kulturalnu i intelektualnu tradiciju koja je nudila pojednostavljen pogled na svijet u kojemu su bile prevladane sve razlike (Rees u Apor i sur., 2004: 13). Danas se smatra da je Staljin pristao na to da se uspostavi njegov kult, ne samo zato jer je time njegova moć bila veća, već zato što je to bila prigoda da se mobiliziraju mase i da se propagandom opravda teror i zločini koji su se događali. Kult vođe bio je poveznica s prošlošću ruskog naroda koji su bili naviknuti obožavati svoga cara, a upravo tako su vidjeli i Staljina (Davies u Apor i sur., 2004: 37).

3.3. Sovjetska propaganda u medijima

Od trenutka Staljinovog preuzimanja vlasti, tiskani mediji u Sovjetskom Savezu nisu gotovo uopće pokrivali događaje u ostatku Europe i svijetu. Dotadašnje dvije trećine jednog primjerka novina koje su bile o stranim događajima, zamijenilo je par mizernih naslova. Hitler, Mussolini i Franco bili su potpuno nevažni jer je sve bilo usmjereno na događaje u Sovjetskom Savezu. Tek je vojni sporazum o nenapadanju između SSSR-a i Njemačke bio objavljen, ali vrlo oprezno, bez previše informacija (Berkhoff, 2012: 9). Već 1932. godine partija je zabranila sve kulturne organizacije, a umjetnicima nametnula da se ujedine u profesionalne udruge koje će biti pod kontrolom partije (Gillespie, 2000: 3). Činjenica je da je propaganda bila iznimno bitna u Sovjetskom Savezu, a to pokazuje i podatak da je Staljin na sebe preuzeo portfelj komesara kulturalnog prosvjećenja u lipnju 1934. godine i tu je dužnost obavljao do studenog 1938. godine kada ga prepušta Andreju Ždanovu. Činom preuzimanja spomenutog portfelja, Staljin je htio kontrolirati kulturnu produkciju režima pokazujući time da je masovna kultura od središnjeg značenja za sovjetsko vodstvo (Pisch, 2016: 91). Film, literatura, umjetnost i glazba postali su dijelom propagandne politike partije i kao takvi su morali postati dostupniji masama (Gillespie, 2000: 97).

Umjetnička sloboda u odabiru tema za film nije postojala već su svi režiseri imali zadaću propagirati ideologiju partije pa nastali brojni filmovi koji su odisali istim moralnim sadržajem (Gillespie, 2000: 60). Vlast je kontrolirala čitav proces proizvodnje filmova pa je tako svaki scenarij morao dobiti službeno odobrenje da se može početi snimati. Velika kontrola nad kinematografijom rezultirala je time da su likovi u propagandnim filmovima bili mahom nerealni jer su prikazivali nasmiješene i raspjevane seljake što je bilo daleko od istine (Gillespie, 2000: 97).

Najzvučnije ime Sovjetskog filma svakako je Sergej Eisenstein. On je režirao neke od zapaženijih propagandnih filmova. Od revolucije je pokušao stvoriti mitski narativ prikazujuću nepravdu kapitalističkog sustava i mase kako ruše stari sustav u borbi za bolji život. Naravno, nigdje nije bilo riječi o uništenju klase kulaka, okrutnosti kolektivizacije, a često se u njegovim filmovima napadala religija (Gillespie, 2000: 37-39). Za njegov opus je karakterističan prikaz povijesti koju su stvorili isključivo muškarci, većina njegovih filmova je prikazana kao trijumf muške moći i potentnosti dok se žene gotovo i ne pojavljuju. Zanimljivo je da je Staljin većinu filmova pogledao prije nego što su bili pušteni u kina. Tako mu se osobito svidio prvi dio Eisensteinovog filma „Ivan Grozni“ u kojemu je vladar bio

prikazan kao heroj koji teror koristi za dobrobit države i prikazan je kao pozitivan lik. Međutim, kada je Eisenstein snimio drugi dio spomenutog filma, Staljin, koji se mogao poistovjetiti s Ivanom Groznom, zabranjuje da se film pusti u javnost. Naime, u drugom dijelu filma vladar je prikazan kao luđak kojeg je megalomanija dovela opsesije terorom (Gillespie, 2000: 50-56).

Sovjetska vlast nikada nije posjedovala „vraški“ pametne metode kojima bi pokušali utjecati na narod i indoktrinirati ih, njihova propaganda nije posjedovala zavidan spektar propagandnih trikova kojima bi to učinili. Nisu težili prosvjećivanju nacije, već su se posvetili mnogo pragmatičnijem cilju, a to je mobilizacija (Berkhoff, 2012: 4-6). Sve vrste medija imale su zadaću politički podučiti ljude i organizirati ih za rješavanje zadataka. U vrijeme dok je trajala bitka protiv nacističke Njemačke, najvažnije je postalo mobilizirati cjelokupnu populaciju za rat, posebice vojnike i radnike. Kada je rat s Njemačkom počeo, propaganda je postala sveprisutna, glavna svrha medija je postala mobilizirati narod da se uključe u rat kako bi se porazilo njemačkog neprijatelja i razvio sovjetski patriotizam (Berkhoff, 2012: 12). Mobilizacija se pokušavala postići i raznim plakatima kojima su se pozivali ljudi u rat, ali se njima i promovirao Petogodišnji plan ili se njima služilo kako bi se povećala podrška kultu ličnosti Staljina (Pisch, 2016: 96).

Pred kraj prvog Petogodišnjeg plana osvanule su nove vrste plakata. Bila su to političko-umjetnička djela s ruralnom temom, a na tim plakatima su glavnu ulogu odigrale seljanke. Do tada su se žene rijetko pojavljivale na plakatima, a kada jesu onda su to obično bile babe (Bonnell, 1993: 55-56). Ovaj puta su to bile mlade žene često prikazane kako obavljaju rad na polju ili čak voze traktor. Bili su to plakati pod nazivom „Seljačka ženo, pridruži se kolektivnim farmama“, a na njima je žena bila prikazana kako se opire svećeniku, pijanici i kulaku. Gestom i licem je prikazivala odlučnost prema kolektivnoj farmi. Iz toga proizlazi zaključak da su mlade seljanke postale simbolom klasne borbe. Zanimljivo je da su se na posterima rijetko pojavljivale slike majki s djecom jer je poruka bila da je bitna produkcija, a ne reprodukcija (Bonnell, 1993: 63). Početkom 1933. godine na plakatima se uz seljanku počeo pojavljivati i Staljin, bilo samo u pozadini ili na jednoj strani slike, dok je s druge strane stajala mlada seljanka koja sa smiješkom na licu pokazuje rukom na svog vođu (Bonnell, 1993: 77).

Centralni komitet je preferirao provoditi propagandu više kroz tiskane medije jer pisanim načinom poruka stigne najbrže do svih ljudi odjednom. Posljedica je bila samo jedna jedina

stanica glavnog radija u državi. Uveli su zvučnike na cestama, trgovima, tvornicama i klubovima tako da je do jeseni 1944. godine u cijelom Sovjetskom Savezu postojalo oko pet milijuna radio prijemnika, zvučnika i mjesta gdje se može slušati radio, ali taj je broj iznimno malen u odnosu na ostale europske države. Većina programa koji se emitirao se odnosio na stanje na bojištima, a prenosio se u vijestima koje su se emitirale pet puta dnevno (Berkhoff, 2012: 20-23). Vijesti sa bojišnica bile su štire, ponekad i netočne, nije se spominjalo ime jedinice već samo „vojska“, a iako je prava situacija bila takva da je nedostajalo oružja, spominjala se samo „neustrašiva“ i „tvrdoglava“ borba. Niti jedan gubitak dijela grada nije se mjesecima spominjao, a njemački gubitci, ukoliko su se odnosili na stotine vojnika, odjednom su u medijima postajali „tisuće“ (Berkhoff, 2012: 36). Staljin nije dopuštao da se ikada objave slike vojnika poginulih u ratu, osim ako nisu bili ratni zarobljenici jer je smatrao da će to potkopati moral drugih vojnika. Također, znao je da će to veseliti Hitlera, a to nije smio dopustiti (Berkhoff, 2012: 56). Dopuštale su se samo kanonske priče o vojnicima čija smrt je uzrokovala velik broj smrti neprijatelja, a spasila suborce (Berkhoff, 2012: 61).

Cenzura je bila bitna odlika nove vlasti i prevladavala je u svim oblicima medija. Prevladavala je u svakom obliku javne komunikacije, a stupanj apsurdnosti koji je postigla vidljiv je u tome da se redovito objavljivalo kako je kvaliteta života radnicima u Sovjetskom Savezu odlična, da su zadovoljni poslovima i životnim standardom, za razliku od radnika u kapitalizmu (Davies, 1997: 4). Nakon razdoblja gladi i socijalnih nemira koji su obilježili 1932. i 1933. godinu, počeli su se plasirati novinski natpisi u kojima je stajalo kako se nezaposlenost smanjila i poboljšala financijska situacija. Jedan od takvih novinskih naslova je glasio: „Koliko se život promijenio! Prošla su vremena kada je radnik mislio samo na današnji kruh“. Dakako, bilo je to daleko od istine (Davies, 1997: 25-26).

Prava istina nije mogla ugledati svijetlo dana jer ništa nije smjelo biti objavljeno bez dopuštenja Partije, odnosno države. Agencije zadužene za propagandu su redovito sazivale urednike i pažljivo pravili nacрте za članke koji će se objaviti. Glavno tijelo koje je bilo zaduženo za cenzuru bila je Glavna uprava za pitanja literature i izdavačkih kuća Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike ili skraćeno: Glavlit, a kontrolirano je od strane Agitpropa (Uprava za propagandu i agitaciju), kojoj je na čelu bio filozof Georgij Aleksandrov. Staljin nije htio da se ijednom riječju da do znanja da postoji cenzura. Glavni cilj cenzure bio je provjeriti politički i ideološki sadržaj medija kako bi se spriječilo da državne tajne dođu do javnosti, ali nisu davali naputke o onome što se treba reći ili napisati. To je bio zadatak isključivo Agitpropa. Cenzori su bili prisutni čak i na dvije kazališne ili

glazbene probe kako bi se uvjerali u sadržaj onoga što će se uživo emitirati (Berkhoff, 2012: 30-33). Mediji su bili pod tolikim pritiskom da, kad god bi Staljin objavio neku novu ekonomsku ili političku direktivu, povjesničari, književnici i filozofi bi morali pregledati svoja djela da se ne dogodi da u njima ima nešto što bi ukazivalo na suprotnost Staljinovom stavu. Publicisti i esejisti bili su gotovo pa prisiljeni u svakom radu citirati Staljina pa su se čak i trudili da sročre rečenice tako da budu što sličnije Staljinovim tekstovima (Deutscher, 1977: 317-318).

4. USPOREDBA PROPAGANDE U NACISTIČKOJ NJEMAČKOJ I SOVJETSKOM SAVEZU

U vrijeme dolaska na vlast i Hitlera i Staljina, ekonomska i politička situacija u dvjema državama bila je katastrofalna. Cilj im je bio isti: uništiti dotadašnju strukturu društva i uspostaviti potpuno novu strukturu te pri tome unaprijediti industriju. Za velike promjene je potrebna i podrška cjelokupnog naroda pa su diktatori primorani upotrijebiti propagandu kako bi opravdali svoje brutalne postupke.

Nacistička propaganda je počivala na Hitlerovom djelu „Mein Kampf“ u kojemu je on opisao uređenje Europe po rasnom sistemu. Valjalo je pridobiti podršku mase za ratove i uvjeriti ih u njihovo arijevsko podrijetlo. Nije problem zvesti masu klonulu duhom i iznemoglu pričama o nadmoćnom podrijetlu koje im daje za pravo gaziti ostale narode. To je bilo upravo ono što su htjeli čuti. Zbog toga su s oduševljenjem prihvatili novog vođu, osobu koja im pruža nadu za bolju budućnost. Preuzimanjem kontrole vlasti nad medijima i ogromnom uporabom cenzure, narod je prihvatio postupnu eliminaciju Židova i boljševika iz društva. S obzirom na to da su Židovi bili optuženi za lošu situaciju u Njemačkoj, nije postojao prevelik otpor u narodu za postupke nad Židovima. Iako je započelo samo kao uklanjanje Židova iz privrednog dijela društva, kulminiralo je kroz sve oblike medija da su se na kraju snimali i antisemitski filmovi, stvarali su se plakati antisemitskog sadržaja, spaljivale knjige židovskih autora, zabranjivale skladbe židovskih skladatelja, a vrhunac je dostignut stvaranjem koncentracijskih logora u kojima su Židovi služili kao radna snaga za potrebe ratne industrije, ali su u njima izvršena i masovne likvidacije milijuna ljudi.

Propaganda u vrijeme Staljinove vladavine Sovjetskim Savezom bila je manje planski razrađena i ponešto prikrivenija od Hitlerove. Nije postojala jedna osoba koja je kontrolirala propagandu kao što je to bio Goebbels u Njemačkoj, već je glavninu odluka donosio Staljin. Neprijatelj je pronađen u samom Sovjetskom Savezu, a to su bili buržujci, kulaci i politički neprijatelji. I dok je Hitler svojom propagandom intelektualno unazadio naciju, koja je do kraja rata već postala potpuno politički otupljen narod, Staljin je ipak uspio postići da se većinski nepismeno i seljačko stanovništvo obrazuje i podigne na viši razvojni stupanj. Svi koji su se protivili odlukama vlasti ili su, poput intelektualaca, predstavljali opasnost su bili na mjestu likvidirani ili poslani u radne logore u Sibiru gdje su najčešće umirali zbog loših uvjeta života i teškog rada. Propaganda je bila usmjerena na veličanje radničke klase u skladu s načelima marksizma, a kada je došlo do njemačke invazije, u prvi plan je prešla ratna propaganda. Cenzura je tada postala bitna odlika propagande jer su se mnoge stvari zataškavale kako ne bi došlo do pada morala među pripadnicima Crvene armije.

Politička religija je još jedna odlika totalitarnih sustava, a karakterizira ju neprijateljsko raspoloženje prema drugim religijama i ideologijama, zahtjevi da se interesi zajednice stave ispred interesa pojedinca, zahtjev za kontrolom svih aspekata ljudskog postojanja i korištenje nasilja protiv neprijatelja (Pisch, 2016: 55). Hitler i Staljin su u svojim režimima uspostavili političku religiju u kojoj su imali ulogu svećenika. Čini se da je Hitler u svojoj ulozi više uživao, sebe je smatrao odabranim da svoj narod postavi na europski pijedestal, dok je Staljin prihvatio tu ulogu jer je smatrao da će tako lakše preobraziti sovjetsko društvo naviknuto na apsolutističku vlast careva. Staljin nije volio da ga se naziva vođom, bila je to suprotnost sa socijalističkim pogledom na društvo, a sam je sebe smatrao jedino kao Lenjinovog nasljednika.

Od uspostave diktature do kraja rata, stupanj agresije prema neprijateljima u Trećem Reichu bio je isti ili se povećavao. S druge strane, Staljin u nekim razdobljima svoje vladavine ublažava teror prema neprijateljima. Tako je Ustavom iz 1936. godine dopušteno svima starijima od osamnaest godina da glasuju na tajnim izborima za Vrhovni Sovjet, čak i onima kojima je nekoliko godina ranije bilo zabranjeno zbog njihovog podrijetla (Davies, 1997: 2-3). Propaganda Trećeg Reicha je bila puna mržnje, njome su pokušali „zaraziti“ čitav njemački narod, dok je propaganda u Sovjetskom Savezu bila više usmjerena na skrivanje loše socijalno-ekonomske situacije u državi.

Ovom analizom zaključujem da sam dokazala svoju hipotezu. Iako je vidljivo da su oba režima agresivna, propaganda u nacističkoj Njemačkoj bila je agresivnija od propagande Sovjetskog Saveza.

5. ZAKLJUČAK

Po završetku Prvog svjetskog rata i Njemačka i Sovjetski Savez nalazile su se u lošim gospodarskim i političkim situacijama. Nakon nekoliko pokušaja, 1933. godine NSDAP konačno dolazi na vlast u Njemačkoj, a iste godine Hitler uspostavlja diktaturu. Desetak godina ranije, u Sovjetskom Savezu Staljin započinje svoj uspon na vlast. Lenjinovom smrću 1924. godine, započinju frakcijske borbe u Partiji iz kojih kao pobjednik izlazi Staljin i, obračunavši se sa suparnicima, preuzima vlast u Sovjetskom Savezu.

Obojica se ubrzo okreću propagandi kao sredstvu za postizanje svojih ciljeva. Hitler je u tome koristio pomoć svog ministra propagande Goebbelsa koji je u detalje razradio nacističku propagandu kako bi usmjerio osjećaje naroda u mržnju prema zajedničkom neprijatelju, stvorio „Volksgemeinschaft“ koji bi bio raso potpuno čist i stvorio kult vođe. U tu svrhu vlast je preuzela potpunu kontrolu nad svim oblicima medija koristeći cenzuru i plasirajući antisemitsku tematiku. Da bi eliminirao neprijatelje i proširio životni prostor za sve Nijemce, Hitler je poveo krvavi rat u Europi pri čemu je imao potpunu podršku naroda.

I Hitler i Staljin svoje propagandne ideje su širili s političkog i vojnog vrha prema masama, ali s razlikom u tome da je Staljin likvidirao čak i osobe bliske vlasti koje je smatrao opasnima jer su posjedovali veliku dozu intelekta. On je također imao za cilj stvoriti novo društvo koje bi počivalo na marksističko-lenjinističkim učenjima i prema tome je trebalo biti sačinjeno samo od radničke klase. Staljin je odlučio sve ostale klase likvidirati, a pri tome je likvidirao i dio seljaštva i političke neistomišljenike i to na brutalan način. Propagandu je koristio u edukativne svrhe, kako bi obrazovao do tada većinski nepismen narod, a kada je došlo do rata između Njemačke i SSSR-a, da bi mobilizirao radnike i vojnike za rat. Usput je promovirao sebe u kult vođe, iako tu ulogu nije htio, ali na taj je način zadobio veću moć nad masama koje su bile naviknute na autoritaran stil vladanja.

Iako sam potvrdila hipotezu da je propaganda u nacističkoj Njemačkoj bila agresivnija, to ne znači da se Staljinova propaganda može nazvati „neagresivnom“. Oba diktatora postavila su isti cilj- stvoriti novo društvo i istrijebiti neprijatelja. U prvom slučaju neprijatelj je bio raso

definiran, a u drugome klasno. Pri tome su koristili sva propagandna sredstva koja su im bila na raspolaganju, ali niti jedan nije uspio ostvariti svoj cilj. Ono što su uspjeli postići svojom propagandom je broj žrtava koji se brojao u milijunima.

6. LITERATURA

1. Apor, Balasz, Behrends, Jan C., Jones, Polly i Rees, E.A. (2004) *The Leader Cult in Communist Dictatorship: Stalin and the Eastern Bloc*, London: Palgrave Macmillan Ltd.
2. Arendt, Hannah (1998) *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća
3. Bessel, Richard (2004) *The Nazi Capture of Power*, u *Journal of Contemporary History* 39 (2): 169-188.
4. Berkoff, Karel C. (2012) *Motherland in Danger: Soviet propaganda during World War II*, Cambridge: Harvard University Press.
5. Blažević, Robert, Alijagić, Amina (2010) *Antižidovstvo i rasno zakonodavstvo u fašističkoj Italiji, nacističkoj Njemačkoj i ustaškoj NDH*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci 31 (2): 879-916.
6. Bonnell, Victoria E. (1993) *The Peasant Women in Stalinist Political Art of the 1930s*, u *American Historical Review* 98 (1): 55-82.
7. Brandenberger, David (2010) *Stalin's populism and the accidental creation of Russian national identity*, Nationalities Papers 38 (5): 723-739.
8. Brščić, Mladen (2005) *Joseph Goebbels- Dirigent propagande Trećega Reicha*, Epulon: časopis Kluba studenata povijesti ISHA-Pula 3 (3): 98-101.
9. Buscemi, Francesco (2016) *Edible lies: How Nazi propaganda represented meat to demonise the Jews*, Media, War & Conflict 9(2): 180-197.
10. Bytwerk, Randall L. (2004) *Bending Spines: The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic*, East Lansing: Michigan State University Press.
11. Cipek, Tihomir (2009) „*Trijumf volje*“ kao trijumf nacizma. *Propaganda u filmu Leni Riefenstahl*, Međunarodne studije 9 (1): 94-109.
12. Davies, Sarah (1997) *Popular opinion in Stalin's Russia: terror, propaganda and dissent, 1934-1941*, Cambridge: Cambridge University Press.
13. Deutscher, Isaac (1977) *Staljin: politička biografija*, Zagreb: Globus.
14. Gillespie, David (2000) *Early Soviet Cinema; Innovation, Ideology and Propaganda*, London: Wallflower Publishing Limited.
15. Kershaw, Ian (2004) *Hitler and the Uniqueness of Nazism*, u *Journal of Contemporary History* 39 (2): 239-254.

16. Kolchinsky, Alexander (2013) *Stalin on Stamps and other Philatelic Materials: Design, Propaganda, Politics*, The Center for Russian and East European Studies br. 2301.
17. Kühnl, Reinhard (1978) *Oblici građanske vladavine-liberalizam-fašizam*, Beograd: Komunist.
18. Mass, Warren (2013) *Holodomor: Stalin's Holocaust in the Ukraine*, The New American, 4. studeni: 36-39.
19. Montefiore, Simon S. (2009) *Staljin- na dvoru crvenog cara*, Zagreb: Profil International.
20. Moore, Paul (2010) „*And What Concentration Camps Those Were!*“: *Foreign Concentration Camps in Nazi Propaganda, 1933-9*, Journal of Contemporary History 45 (3): 650-674.
21. Nevezhin, Vladimir A.(1997) *Stalin's Speech of 5 May 1941 and the Apologia for an Offensive War: The USSR on the Eve of War with Germany: Policy Through the Prism of Propaganda*, Russian Studies in History 36 (2): 48-72.
22. Overy, Richard (2005) *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, Zagreb: Naklada Ljevak.
23. Pisch, Anita (2016) *The Personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929-1953: archetypes, inventions and fabrications*, Canberra: ANU Press.
24. Shirer, William L. (1977a) *Uspon i pad Trećeg Reicha. Uspon Adolfa Hitlera; Trijumf i konsolidacija*, Zagreb: Znanje.
25. Shirer, William L. (1977b) *Uspon i pad Trećeg Reicha. Početak kraja; Kraj Trećeg Reicha*, Zagreb: Znanje.
26. Skočilić, Jasmina (2007) *Usporedba državne propagande u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata*, Pro tempore: časopis studenata povijesti 4 (4): 31-39.
27. Starks, Tricia (2008) *The Body Soviet: Propaganda, Hygiene, and the Revolutionary State*, Madison: The University of Wisconsin Press.
28. Stošić, Branko (1964) *Staljin i njegov kult*, Beograd: Beograd Press.
29. Šiber, Ivan (1992) *Politička propaganda i politički marketing*, Zagreb: Alineja.
30. Škarica, Matej (2012) *Propaganda kroz europsku povijest*, Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
31. Waddington, Lorna L. (2007) *The Anti-Komintern and Nazi Anti-Bolshevik Propaganda in the 1930s*, Journal of Contemporary History 42 (4):573-594.

32. Welch, David (2004) *Nazi Propaganda and the Volksgemeinschaft: Constructing a People's Community*, *Journal of Contemporary History* 39 (2): 213-238.

INTERNETSKI IZVORI

1. History Learning Site (2016) <http://www.historylearningsite.co.uk/nazi-germany/propaganda-in-nazi-germany/> (pristupljeno: 20.05.2017)
2. The Guardian (2012) <https://www.theguardian.com/film/2012/jun/14/shameful-legacy-olympics-1936-berlin> (pristupljeno: 24.05.2017)

7. SAŽETAK

Iako na suprotnim stranama, Njemačka i Sovjetski Savez su iz Prvog svjetskog rata izašle osiromašene i s napetim političkim situacijama u državi. Po dolasku na vlast, i Hitler i Staljin se okreću propagandi kako bi transformirali društvo i državu. Hitler je koristio propagandu kako bi prikazao Židove krivima za cjelokupnu lošu situaciju u Njemačkoj i pozivao je na njihovo istrebljenje, a promoviranje arijevske rase. S druge strane, Staljin je propagandu koristio kako bi modernizirao gospodarski zaostalu državu i proširio boljševičku ideologiju, a likvidirao je pripadnike buržoazije i političke neprijatelje. U Njemačkoj je neprijatelj bio definiran rasno, a u Sovjetskom Savezu klasno. Tijekom svoje vladavine oba vladara su stvorila kult vođe u kojem je Hitler uživao više od Staljina, ali ni potonjem dodijeljeni status nije odmogao. Oba režima iznjedrila su milijune žrtava, ali je u nacističkom režimu upravo agresivna propaganda bila odgovorna za to.

Ključne riječi: Nacizam, komunizam, Njemačka, Sovjetski savez, Hitler, Staljin, diktatura, propaganda, Drugi svjetski rat